

عابد علی

ایم فل اسکالر، شعبہ براہوئی، جامعہ بلوچستان کوئٹہ

ڈاکٹر شہیر احمد شاہوانی

اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ براہوئی، جامعہ بلوچستان کوئٹہ

ڈاکٹر لیاقت علی

ایسوسی ایٹ پروفیسر، شعبہ براہوئی، جامعہ بلوچستان، کوئٹہ

براہوئی لکھوڑا سہ پٹ پولی جاچ اس

Abid Ali*

M.Phil Scholar, department of Brahui, University of Balochistan
Quetta.

Dr. Shabir Ahmed Shahwani

Assistant Professor, department of Brahui, University of Balochistan
Quetta.

Dr. Liaquat Ali

Associate Professor, department of Brahui, University of Balochistan
Quetta.

*Corresponding Author: abidali723492@gmail.com

Brahui Script a Research Review

This research article examines the various scripts used in the Brahui language, a linguistic system as ancient as its speakers. Over the centuries, Brahui has employed different writing systems, each reflective of broader historical and cultural shifts. The discussion begins by exploring early communicative methods, such as pictorial representations, which evolved into phonetic letters and contributed to the development of structured language systems. Brahui, like many other languages, initially utilized a pictorial script, before transitioning to other writing forms such as Kharoshti and Nastaliq. This study provides a comprehensive historical overview of these

scripts, highlighting the significant role they have played in the evolution of Brahui written tradition.

Key Words: *Brahui language, Script, pictorial script, Kharoshti, Nastaliq, Brahui written tradition.*

براہوئی لکھوڑ نا بارو آٹ چندی خیالاک و غداسیان درشان اریر بیدس ہندی چاہندار آتین دا رد آٹ پیشن نا پولکاراک ام تینا جتا جتا انگا خیال آتا درشانی و غد و سائت تون اوار کرسا انانو۔ براہوئی لکھوڑ نا بنائی دیھاڑ نا بارو آٹ راستکی تے کئیے کنگ اسہ کبین او کاریم ٹس ارے۔

انتے کہ دانا کل آن بھلا سوب داد تے کہ اردو امبہ اینو اسکان براہوئی زبانے تینا جند ثنا لکھوڑ متے بلکن دا زبان و غد و زمانہ اسیان پین زبان تا لکھوڑ تیان کمک الیسا تینا زبان اواد بے مون مستی شون ترسا بسونے۔ اندن براہوئی زبان کن دا عمل شونداری نا پڑا اسہ گچینو ایمیت اسینا نہادے کڑک بلکن دا لکھوڑ نا مسکوئی دیھاڑ کن اسہ بھلو نف ٹس ام ارے۔ ایہن تو جہی پولکار ڈاکٹر عبد الرحمن براہوئی لکھوڑ نا بارو آٹ سوگو خیال آتیت دا وڑ نوشتہ کریئے۔
”براہوئی زبان تینا مسکوئی دے تیت پیر و غلفی رد آٹ نوشتہ مسکہ“۔^(۱)

دنیا نا ہرا راج او زبان تیتی ادب مسونے یا ارے تو المی اوفتا بنائی خلکی ادباک سینہ در سینہ اوفتا بندغ آتسکان سر مسنو داڑے دا ایت ثنا کنگ المی اے کہ براہوئی ٹی ام پیر و غلفی ٹی نوشتہ کنگ نا بنا خلکی ادب آن پد مروئے؟ ارٹمیکو پہلو تیتی دا سوچ ام ارے کہ پیر و غلفی نا بناء ہراکان امر مریک؟

پیر و غلفی ٹی لکھنگ آن مست مسکوئی بندغ آتیت سیخا کشی Silhouette نا خیال و دی مسوسس۔ اول سر سیخا کشی نا رواج شون الکوسس۔ مستی بندغاک ڈغار نا زیہا تموکا ہر گڑا نا سیخائے کنگ ائیل کریسر داکان گڈ بندغ آتا ذہن آئی اکس کنگ نا خیال بس۔ اکس کنگ نا دا و غد Paleolithic Age آن بنائی مس بندغاک بیست ہزار سال مست دا ہنر آن ولد مسور۔ اسپین او فرانس آٹ دا و غد اسکان سی غار ثنا خدر آٹ مالومداری مسونے کہ ہرافتیت پیر و غلفی نا نمونہ غاک اریر۔ بیدس اسپین او فرانس آن دا خت ثنا چندی نمونہ غاک دنیا نا ایلو الاکہ غاتیان ام رسینگار۔ براہوئی لکھوڑ نا دیھاڑ کن دا اسہ بھلو ایمیت ٹس مننگ کیک کہ تیوہ دنیا ٹی پھیلا ٹنگوکا خت آٹ براہوئی پاروکاک ام نوشتہ کرینو ولے سچائی نا پڑا دا ایت کنگ ام المی اے کہ براہوئی ٹی دائسکان دا خت ثنا دنو اچو نمونہ ٹس دوئی متے۔ یونانیک پیر و غلفی نا نوشت آتے مکدس سر پد مننگ آن پد اوفتا نکشی الامت آتے Grammata Hieroglyphika نا پن تسور اندا یونانی پن آن انگریزی نا لوز Hieroglyphic پیش تما۔ دا لوز تینا اربی توار نا رد

آٹ پیر و غلفی / یاہرا غلیفی پاننگک بہاز چائنداراک ہرا کس کٹی لکھوڑے پیر و غلفی سر پد مریرہ دا اسہ بد رہ او خیال ئسے دا خت مسکوئی مصر اٹ اسہ لسو لکھوڑے ئس ئسکہ۔

”ہراکہ ۳۰۰۰۰ ق م آن الیس تا بہ مستمیکو کرن عیسوی اسکان بیرہ مصر اٹی ئسکہ۔“^(۲)

دا لکھوڑے بیرہ سی ہزار سال اسکان مصر ئنا خت ئسکہ دا رد آٹ مجد اسحق صدیقی تینا خیال آتا درشانی اے کرینے کہ دا بیرہ مصر ئنا لکھوڑے مسونے۔ اندا سوب آن براہوئی زبان نا بنائی دور ئنا بارو آٹ دا پاننگ اسہ خامہ خیالی اسیان بیدس پین اچ ئس اف کہ دا زبان تینا بنائی دے تیت پیر و غلفی ئی نوشتہ مسونے دا خت آن پد براہوئی زبان نا پڑا اسہ دعوی ئس موہن جو داڑو نا لکھوڑے نا بارو اٹ ام ارے کہ براہوئی زبان نا کدیم انگا لکھوڑے موہن جو داڑو نا لکھوڑے مسونے۔ دامانے سندھ نا خت المی اکس کٹی وڑ اٹ مسونے ولے دا خت تینا نوشتہ نا رداٹ پیر و غلفی آن اسل جتاؤخت ئسس۔

”سرجان مارشل تینا پٹ و پول آتا رداٹ دانا دیہاڑے ۳۲۵۰ او ۲۷۵۰ نا نیام اٹی پائک۔“^(۳)

دائی تیوہ دنیا نا چائنداراک بشخ الکور ہرافتیٹی فرانس امریکہ جاپان جرمنی اٹلی ڈنمارک او پین چندی ملک آتا آثار کدیمہ والاک اسر اوفتا اولیکو مسخت آتیٹی دامانے سندھ ئنا پنج ہزار سال مست ئنا زبانے خواننگ کن اونا لکھوڑے Indus Script ڈی کوڈ کننگ کن شرہ کریر ولے دا خت اسہ ویدن اسامبار سمجھنگ اٹی بتو موہن جو داڑو نا لکھوڑے نا اسہ بھلو بشخ ئس دئسکان دوئی متنے اندا سوب آن دا زبانے سمجھنگ آٹ چائندار آتے مشخل مننگی اے۔ امریکی چائندار ڈاکٹر جوناتھن مارک کیناٹر تینا خیال آتا درشانی کرسا پارے کہ دا ختے سر پد مننگ اٹی اسہ مشخل ئس دادے کہ دریائے سندھ ئنا چپ او چاگرڈ دائی پین بہاز زبانک مسنو۔ اندن موہن جو داڑو نا لکھوڑے آٹ پین چندی زبان تیکن ام نوشتہ کرینو۔ جہی پولکار ڈاکٹر عبدالرحمن براہوئی ڈاکٹر آسکو پریولانا خیال اتون امنا کرسا دا لکھوڑے براہوئی زبان نا لکھوڑے پائک:

ڈاکٹر فاروق بلوچ تہذیبی رد آٹ موہن جو داڑو نا باقی تے مہر گڑھ والاتا پشت و پیڑی آن درشان کرینے۔ مہر گڑھ تیوہ ایشیاء نا غٹ آن مسکوئی تہذیب پاننگک اندور تہذیبی رد آٹ مننگ کیک کہ دا لکھوڑے مہر گڑھ والاتیان موہن جو داڑو نا باقی تیاسر مرے اندن اڑ توکا تہذیب آتا بہازا نشانیک اسہ ایلو تون خرکی تخیرہ۔

”ہرا چائندار آتا نزد آت داماے سندھ ثنا دوربیدہ آریاتا بنگ آن
مست ثنا ئسے اوفک دا ایت اتون امانا کیرہ کہ دا کتبه غاتاں بولی
سنسکرت اف بلکن آریا تیان مست تیوہ کتبی ہند اٹ درا وڑیک
ربینگارہ۔ مننگ کیک کہ داماے سندھ ثنا بندغاک دراوڑ مریر
اینو ام بلوچستان آت دراوڑ آتا تائفہ ئس اسہ نا چائندار و وغد
اسیان براہوئی پارہ۔“^(۴)

مجد اسحق صدیقی براہوئی تے نسلی رد آت دراوڑی نوشتہ کننگ آن پد
سرال نا خالس انگا پہلو تیٹی شرہ غان پیش تما مننگ کیک کہ دا سوچ ثنا ولدی ٹی
اورتن براہوئی پاروکاک امانا کپ ئس ولے داکان مستی او شرہ ٹی ختی پڑا نوشتہ
کیک کہ ایران نا الاکہ خورستان آت ختے ایلمی او داماے سندھ ثنا مسکوئی خت
اک اسہ ایلوڑتن بہاز خڑکی تخیرہ۔ لیکن داماے سندھ ثنا خت سمیری نا لکھوڑان
زیات ایلامی والاتا خت اتون اسہ وڑ خننگ۔ شیخ مجد مردوخ کردستانی دیہاڑ نا
رد آت دا الاکہ نا پنے ایلام ناجاگہ غاں اسل آت ایلام نوشتہ کرینے۔ سوگو خیال داد
ئے کہ دا خت ثنا اسل پن ایلمی اف بلکن ایلامی اے۔ اینو پگہ ایرانیک دا الاکہ نا پنے
خورستان پارہ مسہ نیم ہزار سال قبل مسیح ٹی کرداک دا الاکہ ٹی راج کریر ہ۔
اندن خورستان نا چپ او چاگرڈ آت کرمان شا مازند ران کوہستان او گیلان نا
آبادیک اریر۔ مردوخ براہوئی تے کردگالی پارا سہ اوفتا بارو آت دا وڑ نوشتہ کیک۔
”قبیلہ هستند بزرک دو بلوچستان و ہند و ستان کہ اصل
عشیرہ (براخوی) ازین قبیلہ تشکیل یافته است از طرف مغرب
ایران با ینجا آمدہ اند“^(۵)

مردوخ دیہاڑ نوشتی رد اٹ مجد اسحق صدیق نا دراوڑ والا خیالے اسہ
بارت اسپٹی رد کننگی اے تاریخ مردوخی ٹی کردگالی تے براخوی نوشتہ کننگ آن
پد دائی اچو شک ئس سلتو کہ براہوئیک مسکوئی کرد قبیلہ غاتاں پیڑی تیان
تالکداری تخیرہ۔ دا رد آت فرانسی چائندار موسیو پیلٹ Pellet اولیکو انگریز
چائندارے ہراکہ براہوئی زبانے دئے ٹکی ایرانی او زبان ئس پارے۔ داسا دا پاننگ شرہ
ٹی اسہ راستکی اسینا نہادے کڑزک کہ موہن جو داڑو نا خت اسل آت ایلام
(خورستان) والا تا لکھوڑ آن ئس الکوئے۔ بنائی خورستان والا اکس کشی رد آت
نوشتہ کریرہ۔ ہرانا نشانک سد آتا کچ آت اسر۔ ایلامی تا گیشتری نشانک سمیری
والا تا خت آن الوک اسرہ داکان گڈ ایلام والا کتینا اولیکو اکس کشی لکھوڑے یلہ
کرسا بابلی تا ختے میخی آن نف ارفنگ نا بنائے کریر۔ اندا سوب آن بابلی تا ختے
میخی او ایلامی لکھوڑ آت اخدر بھلو پرخ ئس سلتو۔

”برابوئیک دا ماڙے سنڌھ ٿنا مسکوئی تہذیب موہن جو داڙو نا
سرڪڙده غاک مسنو دنڪه برابوئی ٿی مون نا دڙو پارہ دانا متلیہ
مسکوئی بڙیبانڪ یا کپی مریک نون تون دا تہذیب میسو پوئیمیه
ایراک ایشیائے کوچک او دے ٿکی بحیر روم آن بس۔“^(۱)

مجد اسحق صدیقی موہن جو داڙو نا لکھوڙے ختے ایلامی آن زیات خڙک سمجھک
ہراکہ ایران نا الاکہ خورستان اٺ نوشتہ مسکہ مردوخ خورستانے ایران نا کرد
آبادی والا الاکہ ٿس نوشتہ کرینے اندن کردگالی تے برا خوی لکھانے داڙان پد برابوئی
ٿی لکھوڙے نا رد اٺ کھروشٿھی خت ٿنا دیھاڙ نا ذکر بریک۔

”کجولا کد فیزس نا ۷۸ آن الیس تابه ۴۰ مسیحی اسکان ارا ہزار
سال ٿنا مرغن انگا وغدے اسه وار اٺ پاننگ مشخل مریک۔“^(۷)

چانداراک کھروشٿھی لکھوڙے نا دا دورے برابوئی خلکی ادب آن پد او
دیھاڙ ”قبل از تاریخ“ آن مست درشان کرینو دا وغد اٺ برابوئی پاروک آتا
مسکوئی ٿیہہ کیقان توران کشان Empire نا سیوتی آ سلطنت اٺ اوار مسنو
کشان Confederation نا اولیکو بادشاہ ۷۸-۴۰ اسکان کجولا کد فیزس ٿسکہ
جہی چانداراک دا سلطنت Empire نا سکہ غاتیان نوشتوک بول آتے زبان نا
متکن انگا نمونہ غاتیان پاریرہ۔ ۱۹۳۸ اٺ فرانسہ آثار کدیمہ والاتا چاندار موسیو
هاکن موسیو مونیہ اے تینا کماشی ٿی اوغانستان اٺ عبد اللہ برج آن خڙک متکن
انگا کپی او بڙیبانک آتیا کاریم نا سلاح او سوچ ٿس۔ موسیو مونیہ او غانستان نا پنی
آ شاریکرام نا کتبی دے ٿکی پڙا پهلوان کوه آن کتبی رخ اٺ کاریم کرسا مسکوئی
Buddhist آتا ہفت آن ہشت اسکان مسکوئی مندر آتا پت او ٿسے خلصا اوفتا
شاندی اے ٿسک۔ ۷۸ عیسوی کشان سلطنت نارا Gold-coin خیسن نا سکہ
غاتیان آسٺ اسیاں بادشاہ نا اکس کشی اٺ ٿروشم جوڙ ٿس سکہ ٿی ریشی او
بندغ ٿس جنگی او لیوس اسیٿی جک سلوک مون تے چپ ٿنا پارہ غان اڙسوک
راستیکو دوئی تے نیزہ ٿسے سکہ ٿی بادشاہ نا دارہ ایرہ غان داوڙ نوشتہ کرینو۔

”مہاراجا، راجا سا، دواپوتراسا، کجولا کادا کافزاس
یعنی شاہ شاہان داسمان زوی کوجلا کد فیزس“^(۸)

دا تیوہ بول اٿی لوز (سا) نا بدلی اے برابوئی زبان نا (سے) اتون کنگ آن
پد (دوا) اے برابوئی زبان نا (نا) تون خڙک پاننگ آن دا لوز اسه ایلو تو بدل مرسا
دا بول برابوئی ٿی دا وڙ جوڙ مریک، مہاراجا سے، راجاتا راجا سے، دواپوترا سے،
کجولا کد فیزس دا بول ساف سیدا تینا مسخت نا رد اٺ تینا معنی اے۔ برابوئی
ٿی درشان کنگی اے۔ دا بول ٿنا لوز آتیی نہ بیرہ برابوئی زبان نا توار Sound آ
ک ایربلکن اوفتین مسخت ام درشان مننگی اے۔ اندا سوب آن جہی

چائنداراک داسکھ غاتیان نوشتوک بول آتے براہوئی زبان نا پاننگ اٹی او کہ اسه لس براہوئی ٹس دا بولے آتے بننگ آن پد تینا ذہن اٹی المی دا فیصلہ کیک کہ دا براہوئی زبان نا بولاک او۔

”خوانوکاک گواچنی آٹ دا اندازہ کنگ کیرہ کہ دا بول ثنا

براہوئی مٹ او بدل فرانسسی او فارسی آن بہاز گچین اے۔“^(۹)

فرانسسی چائندار موسیو فوشہ سکھ نا زہا کشوکا اکس اے اولیکو کشانی بادشاہ کجولا کد فیزس نا اکس پارے اندن سکھ نا ارٹمیو کنڈ ثنا نوشتہ غاتاں مٹ او بدل نا مسختے دا وڑ درشان کرینے

مہاراجا راجاتا را جا اے اندن دوا پوترا نا متلیے آسمان نا مار آن الکوزے۔

اسل آٹ مہاراجا لوز سنسکرت نا لوز ٹسے ہرانا معنی بہلا بادشاہ یا شہنشاہ غان اللنگاے۔

اندن سنسکرت اٹی بادشاہ نا اورائی کن مہارانی پاننگ۔ مہاراجا تا خاس انگا خاؤت آتیکن مہاراج پارہ انداہی اولیکو کجولا کد فیزس نا سکھ نا زہا مہشوارا ام نوشتہ ارے آرین زبان آٹ داد اے دیوتا او ہندوستان نا سنسکرتی بولی تیت مہشوارا پارہ۔ موشیوفوشہ مہشوارا نا معنی اے مشتتا بہلا خواجہ اوتاغور انگا نرینہ یا مڑ آن درشان کرینے اندن سنسکرتی ٹی دیوتا مہشوارا نا مادہ کن دیوی مہشوی لکھانو۔ مہشوارہ نا بارو آٹ اسه خیال ٹس دارے کہ دا اوغانستان نا بہلا بڑانگا مش تیتی اسه جہی او دیو تا ٹس زند و بود کریکہ دانا اسل رہینگنگ نا ہند مشتتا کوپان آتی ٹس اندا سوب آن مہشوارا نا پن آن ابابت کروکا ہند آتے مشتتا بڑیکو ہنداتیان جوڑانو اندن مہشوی نا پن ثنا ابابت گاہ تے خرن شاد آباد انگا الاکہ او مش تا دامن تیتی جوڑ کرینو۔ دا لوز مہشوارا ام فرانسسی او فارسی آن زیات براہوئی زبان آن خرک پاننگ۔ چائندار آتا پڑا دا لوز زو تیزی اٹ پاننگ نا سوب آن مہشوارا لگیک ایہن اسل اٹ دا لوز مش والا ہی ارے داکان پد اسه پن سیوتی او سکھ ٹس دوئی مس۔ داٹی بادشاہ نا لخ آن کاتم اسکان نا ڈروشم جوڑے۔ سکھ ٹی بازیلوس او موکد فیزس نوشتہ اے داٹی یونانی او کھروشٹی اڑ دوسر آتیاں کاریم الکنو۔

”دسکی پہ شا شیوا مخامخ والاڑ دا و حو خروشتی لیکو نہ لری

مہاراجاسا ، راجا دی ، راجا سا ، ساروا لوکا

ایشوارا ، مہشوارا ، سا ، ہیما کپتی شاسا“^(۱۰)

موسیو فوشہ غسک باز یلوس نا سکھ غاتیان نوشتہ بول آتا مٹ او بدلے کرسا تینا چائنداری تارد آٹ اوفتا مسختے دا وڑ درشان کرینو۔

مہاراجا شہنشا تیوہ دنیا نا مالکیں پروشیو ہیما کپتی شا

براہوئی چائنداراک دا بول آت اسہ چنکو لسانیاتی او رد و بدل اسیان پد
(کا) ثنا جاگہ غاں اردو زبان نا (کو) خلنگ نا گنجائشت آن پد دانا براہوئی بدلے دا
وژ نوشتہ کرینو۔

مہارا جا سے ، راجاتا راجاسے ، سار والوکو سے
ایشوارا سے ، مہشوارا سے ، ہیما کپتی شاسے

دا بول آت کافے (کو) اتون بدل کنگ آت گواچنی بھلو رد و بدل ئس
بسک دا بول تینا تیوہ لہجہ ئی براہوئی زبان نا ئس لگک۔ دا لسانیاتی عمل آن دا
تیوہ بول براہوئی زبان نا متکن انگا نمونہ غاتیان خنگک۔ براہوئی ئی دا بول ثنا
مٹ او بدلے کنگ آن پد دا نا مسخت دا وژ درشان مننگئی اے۔

بھلا راجا ئے ، راجا تا راجائے ، پام خیال والا سے

خدا والا سے ، مش والا سے ، ہیما کپتی (کد فیزس) بھلا ئے

مون مستی فرانسیسیک تینا کاریمے شونداری نا پڑا دریسا Buddhist آتا
مستطیل ڈروشم آت شالو کیا نا پن آ اسہ پین مسکوئی او مندر اسینا ڈسے
خلکور۔ فارسی زبان آت شالوکیا نا مٹ او بدل شترک معبد آن مریک۔ فارسی نا
شترک براہوئی زبان ائی اوچ آن مٹ او بدل مننگئی اے اندن شترک معبد نا مسخت
براہوئی ئی بھلا اوچی مندر آن درشان مریک۔ چائنداراک شا لوزے ام براہوئی نا
لوز ئس پارہ دانا متلب او مسخت بھلا غاں ننا خیال آت بریک۔ براہوئییک
دئسکان لوک نرانگا او چے پارہ ہرانا مارہ کن ڈاچی پاننگک۔ جہی پولکاراک براہوئی
ئی شالوکیا کن دا وژ مثال تسونو۔

شا	بھلا	لوک	نرانگا اوچ	شالوکیا	بھلا روجی آ
شا	بھلا	جو	دیری جو	شاجو	بھلا جو
شا	بھلا	میر	بہادر	شامیر	بھلا بہادر

اندا وژ کوشانیک ام راجا ”او“ راؤ نا جاگہ غاں تینا غرزاکن ”شاجو“ آن
شاجوئیا امباراسم صفت جوڑ کرسا اوفتیان کمک الکو نو۔

شاجو	آن	شاجوئیا	بھلا جووالا
خن	آن	خنیا	خن والا
نت	آن	نتیا	نت والا
بیش	آن	بیشیا	بیش والا

براہوئی زبان آت مسخت نا پڑا شالوکیا ام اندا وژ ثنا معنی ئس درشان
کننگئی اے۔ داکان گڈ اوغانستان ات کوہ آشقا نا دامن آت پیلو سرہ نا پن اسہ پین
مندر ئس ملا اردو نا لغت ات پیلو نا اسہ مطلب اسیٹی ہاتھی ام بریک براہوئی ئی

لوز پیلو، پیل آن اللنگانے تیوہ وڑ آٹ پیلو سرہ تا معنی ہاتھی کاٹمی آن درشان مننگی اے۔ داڑان بیدس کوشان کنفیڈریشن نا بہازا پنک تینا بگڑینگوکا شکل آتیٹی بلوچستان نا بہاز الاکہ غاتیٹی اریر۔ دا لوز آٹ کشنگی نوشکی آشخان کشان۔ تینا اسل دروشم تیان بگڑینگانو۔ براہوئی زبان نا اڑتوکا بنائی لکھوڑک اکس کٹی او کھروشٹی رومن امبار رکن آتیٹی نوشتہ مسورہ۔ اندن دا لکھوڑ تا توار آتیکن بیرہ Sunbal جوڑ اسرہ۔ ہرافتا تیوہ اسہ نشان پورو بول اسیکن سمجھنگاکہ داکان گڈ لکھوڑ نا پڑا بھلو چپی اسیاں پد رکنی آن ہجائی اٹ نوشتہ کننگ بنا مسونے۔ ڈاکٹر عبد الرحمن براہوئی تینا نوشتہ او کتاب آتیٹی دا رد آٹ لکھانے کہ ادبی لکھوڑ آٹ اولیکو وار براہوئی زبان کن مسہ کتابی او نسخہ نوشتہ مسونے۔ ساڑی وغد آٹ دا کتاب آتا بیرہ ذکر رسینگک۔ ولے ے پامی نا خواندئی تا سوب آن دا کتاباک زایہ مسنو۔

اکس کٹی او کھروشٹی آن پد براہوئی ٹی لکھوڑ نا دا مستمیکو دوڑ ثنا بنا مریک۔ دیہاڑ تا رد آٹ اولیکو کتاب نا ڈس ۷۰۹ھ ٹی خدمت دین ثنا پن آٹ رسینگک دا کتاب قرآنی لکھوڑ آٹ نوشتہ مسونے ہرادیے لس ختی زبان آٹ نسخہ پارہ بیدس پنت او نسیحت آن داٹی پین چندی دینی اسرال آتیاں سد پنہ نا کچ لکھنگانے۔ خدمت دین آن پد ۸۱۰ھ ٹی اندا پی خت او ترتیب اٹ مجہول الاسم نا پن آن اسہ پین کتابی او نسخہ ٹس چاغی آن خڑک اوغانستان نا الاکہ شوراوک آن حضرت سید بلا نوش استا خاؤت آن دو تمانے۔ پولکار آتا پاننگ نا رد آٹ کہ دا کتاب آٹ سید بلا نوش استا خاؤت آن تالکداری تخوکو بزرگ اسینا ذکر ام ارے۔ دا کتاب نا سرال آتیٹی اوار دوشہ نا ہدہ نا بارو آٹ ام نوشتہ ارے۔ داکان پد دیمیکو کرن آٹ مستمیکو کتاب عملیات گہر بار براہوئی نا ڈس رسینگک۔ دا کتاب سینزدہ میکوربیع الاول ۹۸۰ھ ٹی نوشتہ کننگانے۔ دا نا اولیکو بشخ اٹی ے جادو کننگ تا ویز او پین کس ٹسے تینا اکم او تب ثنا تاپے کرسا اوڑن تینا منش ثنا کاریم النگ اوار اریر ارٹمیکو بشخ اٹ ے کاٹم خل او اوغوکا چنوئے چپ تننگ دشمنے ذلیل او خوار کننگ او ہر وڑ ثنا نا جوڑی تیان بچنگ نا بارو آٹ نوشتہ ٹس۔ ڈاکٹر عبد الرحمن براہوئی دا کتاب آتا بارو آٹ بیرہ تینا خیال آتا درشانی اے کرینے۔ ولے دائسکان دنو اچو کتابی او نسخہ ٹس ادبی پڑا مخلوک نا مونا بتنے۔ دا کتاب آتا وغد ثنا کبرستان اسیان خلی او کتبہ اسیٹی ارپی لکھوڑ آٹ نوشتہ منا بول رسینگانو۔ مارچ دو ہزار سینزدہ ٹی نوشکی نا پنی آ الاکہ ریکو نا مش اتون دے ٹکی پڑا اسہ مسکوئی او کبرستان اسیان کبرا سینا کتبہ ٹس دوئی مس۔ دا اولیکو ارپی ٹی نوشتہ براہوئی زبان نا متکنو نسخہ ٹس رسینگک۔ دا کتبہ امو مسکوئی آ مسہ کتاب آتا ام شاندی ے ایتنگ اٹی اے۔ ہرافتا بیرہ نوشتئی رد آٹ ذکر ارے۔ امو مسکوئی آ مسہ

کتاب آتیان اولیکو ۷۰۹ هـ ٲی خدمتے دین ارٹمیکو ۸۱۰ هـ مجهول الاسم آن پد داریکوئی کتبه ۹۳۱ هـ ٲی نوشته مسونے۔ داکان گڈ مستمیکو کتاب عملیات گهر بار براہوئی ۹۸۰ هـ ٲی نوشته مسونے۔ ریکوئی کتبه نا دوئی مننگ آن پد دا المی پک مس۔ کہ براہوئی زبان اٹ اربی لکھوڑ نا وئی باکائده نوشتی ڈروشم اٹ خدمت دین آن بنائی مسونے۔ انتے کہ خت نسخ اربی اٹ نوشته مجهول الاسم پنی آ کتاب سید بلا نوش آستا خاؤت آن دوئی مس۔ ہرا وغدا سوفیک ایران او اوغانستان نا چپ او چاگڑد اٹ اسلام پھیلائیفسا اسر تو داڑان دین اتون اوار اوار اربی زبان او لکھوڑ نا خاصیت اک ام دا الاکه غاتیٲی بسور۔ اربی خت ثنا بھازا نمونہ غاک نوشتی ڈروشم اٹ رسینگانو ۱۱۷۳ هـ ٲی ملک داد کللاتی ام تینا کتاب تحفته العجائب اے اربی لکھوڑ اٹ نوشته کرینے۔ داڑان ساف چائنداری مریک کہ اربی خت داڑے اسه متکنو وغد اسیان مسونے اندن اربی زبان نا چندی اسول او ترتیب اک ایلو زبان آتا زیہا ام تیزی اٹ تینا ئسرات آتے شارغار

”دنکہ براہوئی لکھوڑ نا پڑا دا ارفاک اربی آن بسور۔ چ ، ح ذ ص
ض ط ظ ع ق“ (۱۱)

دا ارف آتے لکھنگ او پاننگ آن براہوئی زبان نا املائی المی پرخ بسونے۔ مارچ ۲۰۱۳ ء ٲی ڈائریکٹر بلوچستان اسٹیڈی سینٹر ڈاکٹر فاروق بلوچ او امو وغد ثنا ریسرچ آفیسر بلوچستان اسٹیڈی سینٹر ڈاکٹر وحید رزاق نا پارہ غان تیوہ نوشکی نا مسکوئی آ دیہاڑ دار انگا الاکه غاتے اسه ہفتہ اسسکان جتا جتا سائت آتیٲی چرخ کریر۔ اینو آن یانزده سال مست اوفتا گل (ٹیم) اے نوشکی تاریخ و ثقافت نا رد اٹ چائنداری اللنگ نا وغدا ریکو نا مش آن دے ٹکی پڑا اسه خلک اسیان مسکوئی او کبرستان اسیان کبر اسیان کتبه ئس دوئی مس۔ دا کتبه گڈرتی رد اٹ اسه مشی او گرینا ٹٹ خل ئس ئسکہ دانا زیہا براہوئی زبان نا منا متکنو بول کہوک آنا بارو اٹ دا وڑ نوشته اسر:

باز سال گدرینگار قبرٹ۔ مس آباد نا قبر ۹۳۱ هـ۔ دا کتبه نا زیہا نوشته بنائی لوزاک ساف ساف خواننگی بسورہ ولے شیفکو ارٹمیکو لین ثنا لکھوکا لوزاک زرس پنوک اسر۔ اندا سوب آن دا کتبه اے خواننگ زرس مشخل مننگی ئس۔ خواننگی بھنگ نا بھلا سوب لوز آتا پنگ ئس۔ دا تیوہ خل اے Trace کنگ آن خواننگ آتی کمک ملا۔ براہوئی زبان نا پڑا اربی لکھوڑ سر جم رد اٹ ہڑدمیکو کرن آن تینا بنائے کرے دا وغد اٹ۔ ہر پارہ غاں واہ ویڑو چٹ الوکا نوزورانگا ملک و راج آتیا کوزہ گیری نا اسه رواجی او وغد ئس تدینگنگ اٹی ئس۔ دنیا نا ہرا مو بھلا تا غتی آ راجاک تینے آن چنکا خوم آتیان کوزہ کرسا اوفتا مال مڈی ڈیہ۔ ڈغارے لوٹنگ آن پد اوفتے ساندہ کن تینا میے جوڑ کریر۔ سیاست نا زبان اٹ داد ئے کالونا

نژیشن Colonialism نا دور پاریر۔ دنیا ٹی برطانیہ امریکہ فرانس او اسپین تون اواریں چندی تا غتور انگا قوم آتا کالونیک اسر۔
”اندا وڑ بلوچستان اٹی ام ۱۸۷۹ء آت انگریزاک خان آف کلات اتون لکھ پڑ آن پد بلوچستان مسہ اندا برٹش بلوچستان، بلوچستان ایجنسی، ریاستی بلوچستان نا پنت بشخ او بانٹ کریر۔“^(۱۲)

اولیکو وار براہوئی زبان او نفسیات نا رد آت چائنگ کن لیفٹیننٹ آر لیچ باکائده براہوئی زبان نا گرائمر نا بارو آت رومن آت کتاب ٹس لکھا براہوئی رومن اٹی اتنگ آن پد اوٹی گڑاٹس شیئر و کسہ نوشتہ کرے۔ رومن لکھوڑ آت براہوئی نا داغٹ آن کدیم انگا نوشتہ غاک پاننگیرہ۔ داکان پد مولوی اللہ بخش زبیری سندھی لکھوڑ آت ہینڈ بک آف براہوئی لینگوئج اے ۱۸۷۷ء اٹی لکھسہ چھاپ کریفے۔ دا کتاب اٹ بیدس گرائمر آن چنکو چنکو لین تیان نوشتہ کسہ غاک ام اریر۔ اندن انگریز سامراج مدان مدان تینا مکسد نا سروسوی کن مون مستی تینا مذہبی آ کتاب بائبل اے براہوئی ٹی مٹ او بدل کرسا مخلوک آت مفت بشخ او بانٹ کریفیر۔ ٹی جے ایل میئر ڈینس برے تون اواریں بھازا مستشرقین اک براہوئی کن رومن لکھوڑ آت لکھارہ۔ اندا وڑ انگریز ایسائی تا مذہبی ورندی نے تننگ کن جہی اندی بندغاک اوفتا مد مکابل آت ۱۸۸۳ء ٹی مکتبہ درخانی نا بنیادے تخر۔ مکتبہ درخانی نا آلماک مستشرقین آتا خلاف اربی لکھوڑ آت دین اسلام نا شونداری تون اواریں تینا مخلوکیں ایسائیت نا پلوپڑ اٹی بنگ آن بچفنگ کن سرجمی آت کاریم نا بنائے کریر۔ اولیکو وار مکتبہ نا آلماک قرآن پاکیں براہوئی زبان آت مٹ او بدل کننگ آن پد اندا ہی لکھوڑاٹ پین چندی کتاب آتے شینک کریر۔ اندا وڑ آلماک برطانوی کوزہ گیر آتا سامراجی مشینری تا مون سلیسہ اوفتا مذہبی جنون اتون اواریں اوفتا غٹ ے سوب انگا خیال آتے نیست و نابود کریر۔ ۱۸۸۳ء مکتبہ درخانی نا وغد آن الیس تاہ ۱۹۵۴ء اسکان براہوئی زبان اربی لکھوڑ آت نوشتہ مرسا ٹس۔ براہوئی کن داخت اٹ ہفتاد او یک سال اسکان نوشتہ مسک ولے ارٹمیکو پڑا مستشرقین اک رومن آن بیدس گڑاٹس مواد نستالیک اٹی ام شینک کریر۔

”رومن آن پد اوفک بائبل اے ختے نستالیک آت نوشتہ کرسا شینک او چھاپ کریفیر۔“^(۱۳)

براہوئی لکھوڑ نا دیہاڑ آت، اکس کشی، ختے کھروشتھی، اربی، رومن، سندھی، پشتو آن پد نستالیک شش میکوخت اساب مریک۔

برابھوئی ٹی ختے نستالیک نا دیہاڑ رومن درو اتون اوار بنائی مریک۔ ولے دا اسه جتاؤ گپ ئے کہ رومن آمبار ختے نستالیک آن اموڑ باکائده کاریم النکتو۔ برابھوئی زبان نا اولیکو افسانہ ۱۹۵۴ء آت مسافر نا پن آن ماہنامہ بلوچی ٹی شینک مس۔ داژان پد ثنا نوشتہ غاک زیاتر نستالیک آت اسر۔ ایلم اخبار ۱۹۶۰ء آن ادارتی پڑا باکائده برابھوئی زبان نا ادبی مواد آتے نستالیک آت شینک کنگ نا بنائے کرے۔ ۱۹۴۷ء آن پد ایہن ام برابھوئی نا زند اسه پوسکنو شونداری اسینا پارہ گام خلنگ نا بنائے کرے۔ لکھوڑ نا بدل مننگ تون اوار اوار برابھوئی ادب نا جدید صنف آتیٹی ام نوشتہ کنگ نا بنا مس۔

نستالیک لکھوڑ آن پد ۲۰۰۸ء ائی اسه وار ولدا رومن اٹ لکھنگ نا سلاح او سوجاک بش مسور۔ برابھوئی زبان نا گڑا ئس چائنداراک جدید سائسی خواست آتے مونی تخسا اسه وار ولدا رومن لکھوڑ نا پارہ غان رخ کریر۔ بلوچستان یونیورسٹی برابھوئی ڈیپارٹمنٹ نا استاد آتا پارہ غان لکھوڑ نا وئیل او جنجال آتے ایسر کنگ کن اسه مجلس ئس اڈ تننگا اوفتا لکھوڑ برو لکھو نا پن آن مونی بس۔ انگریزی ٹی دانا پورہ پن Brahui-Language-Authority ئس دا مجلس اٹ کیہی شینک او چھاپ کروکا ادارہ غاتاں سر کڑدہ غاتون اوار گیشتری ادارہ غاتاں کالخواک ام ساڑی اسر۔ ہرافک لکھوڑ نا سرال شرہ کرسا رومن نا بارو آت تینا سلاہ او سوچ آتے اسه نوشتی او ڈروشم اسیٹی درشان کریر۔ داکان گڈ ادارہ تلار ارا سال اسکان باکائده رومن آت چار پنہ اسکان شینک کریکہ۔ برابھوئی لینگوئج بورڈ ثنا دا کوشست آک زبان کن اسه جم او کوشست اسینا رد اٹ اسر۔ ولے پدا برولکھو نا دا عمل مون مستی نروری تا گواچی مرسا پد سلپس۔

کھٹیا Conclusion

دنیا نا ایلو شوندار انگا زبان آتیامبار برابھوئی ٹی ام نوشتہ کنگ دیہاڑ بہاز متکنے اگہ مسکوئی وغد ثنا تہذیب دار انگا خوماک فارمالسٹ او زند اسیٹی نوشتہ کریرہ تو المی مو وغد آت برابھوئی پاروک آتا Thoughts of School ام اندا ہی زند ثنا فکری ردوم مروئے۔ متکن انگا بندغ آتا ذہنی شونداری اوفتے دے پہ دے Civilized کرسا انا۔ اندن اوفک اسه ایلو اسکان تینا کلہو ئے کئیے کنگ کن نوشتہ نا پارہ غان خیال کریر۔ لسانیاتی رد آت برابھوئی زبان کن اونا نہادی آ دیہاڑ بھلوایمیت ئس کڑک۔ برابھوئی زبان تینا بنائی وغد آت اکس کشی Pictoral Writing خت آت نوشتہ مسوز۔ داکان بیدس جہی او پیشن نا چائنداراک موپن جو داڑو نا لکھوڑ نا بارو آت ام اندنو خیال ئس درشان کرینو کہ دانا خت ام برابھوئی زبان کن نوشت ائی بسوز۔ داکان گڈ اینو آن ارا ہزار سال مست برابھوئی زبان کشان کنفیڈریشن نا پنی انگا لکھوڑ کھروشتھی ٹی نوشتہ مسکہ۔ ۱۹۳۸ء

اٹ فرانسی چائنداراک موسیہ هاکن او موسیو مونیہ دا رد اٹ نوشت ئس مونی ایسر ہرافتے جہی چائنداراک براہوئی زبان نا متکن انگا نمونہ غاتیان پاریر۔ گڈ داکن لکھوڑنا پڑا بھلو چہی اسیاں پد براہوئی زبان رکئی نا نشان تیان ہسجائی ترز ئنا اسول او ترتیب آتیٹی نوشتہ کننگ پڑا بس۔ براہوئی زبان نا اولیکو مسہ کتاب اربی خت اٹ نوشتہ مسنو ہرافتا بارو اٹ بیرہ ڈاکٹر عبد الرحمن براہوئی تینا خیال آتا درشانی اے کرینے۔ اولیکو کتاب نا ڈس ۷۰۹ھ ٹی خدمت دین پن آن رسینگگ ارٹمیو کتاب خدمتے دین آن پد ۸۱۰ھ ٹی مجهول الاسم ئنا پنٹ ئس کتابی نسخہ ئس چاغی آن خڑک او غانستان نا الاکہ شوراوک آن حضرت سید بلا نوش استا خاوت آن دوئی مس۔ اندن نوشکی الاکہ ریکو نا دے ٹکی پڑا کبرستان اسیان کبراسینا کتبہ ئس ملا۔ دا کتبہ مشی او گرنیائٹ اسیاں ۹۳۱ھ ٹی نوشتہ مسونے۔ داکن پد مستمیو کتاب عملیات گہر بار براہوئی نا پن آن ۹۸۰ھ ٹی نوشتہ کننگے۔ داکن پد انگریز اک لوٹ پل نا نیت اٹ بلوچستان آ جلیو کرسا بھلو وغد اسکاں داڑے تینا ایسائیت نا دینے پھیلائفنگ نا کوشست کریر۔ ولے او تینا دا ارادہ غاتیٹی ے سوب مسور کل مست او براہوئی کن رومن لکھوڑ اٹ نوشتہ نا بناؤے کریر۔ اولیکوار لیفٹننٹ آریچ ۱۸۳۸ء اٹ باکائده براہوئی زبان نا گرائمر نوشتہ کرے۔ براہوئی ٹی رومن نا دا غٹ آن متکن انگا نوشت پاننگ۔ داکن پد مولوی اللہ بخش زپر ۱۸۷۷ء اٹ ہینڈ بک آف براہوئی لینگوئج اے نوشتہ کرے۔ مون مستی ایسائیک تینا مذہبی آ کتاب بائبل اے براہوئی ٹی مٹ او بدل کرسا مخلوک اٹ مفت بشخ او بانٹ کریفیر۔ جہی آلماک اوفتا خلاف مزاہمت کرسا ۱۸۸۳ء ٹی مکتبہ درخانی نا پن آن اسہ مکتبہ اسینا بنیادے تخار۔ اسہ بارت اٹ مکتبہ نا آلماک رومن لکھوڑے رد کرسا اربی خت اٹ نوشتہ کننگ نا بناؤے کریر۔ اولیکو وار مولنا مجد عمر دین پوری قرآن شریف براہوئی زبان اٹ مٹ و بدل کرے۔ براہوئی لکھوڑ نا دیھاڑ اٹ دا اربی لکھوڑ نا باکائده انگا وغد ئس۔ انگریز آتا دین ے وسی نا گواچی مرسا رومن آن پد بائل ختے نستالیک اٹ شینک مس۔ اندن براہوئی لکھوڑ نا دیھاڑ اٹ اکس کشی ختے کھروشٹھی ، پشتو و سندھی و اربی آن پد نستالیک شش میکو خت اساب مریک۔ براہوئی ٹی ختے نستالیک نا بنا رومن تون اوار مس۔ ولے دااسہ جتاؤ گپ ئسے کہ اربی او رومن آمبار نستالیک آن باکائده اموڑ کاریم اللنگ متو۔ ۱۹۵۴ء اٹ بلوچی نامہ ٹی براہوئی زبان نا اولیکو افسانہ مسافر نا پنٹ ختے نستالیک اٹ شینک مس۔ داکن پد ئنا زیادتر نوشتاک نستالیک آئی اسر۔ ادارتی پڑا ایلم اخبار ۱۹۶۰ء آن باکائده اربی مواد آئے نستالیک اٹ شینک کریکہ۔ اربی لکھوڑ آن پد براہوئی زبان کن دااسہ پوسکنو ترزے نوشتہ ئس ئسک۔ ۱۹۵۰ء آن پدئنا تیوہ ادبی مواداک زیاتر نستالیک اٹ شینک مسور۔

۲۰۰۸ء ایٹو نستانلیک نا نوشتتی وغد آت براہوئی زبان نا گڑائس چائندار سائسی خواست آتے مونی تخسا اسه وار ولده رومن نا کنڈا پام کریر۔ دا رد اث بلوچستان یونیورسٹی نا شعبه براہوئی نا استاد آتا پارہ غان لکھوڑ نا وئیل او جنجال آتے ایسر کننگ کن اسه مجلس اڈ تننگا اوفتا لکھوڑ برولکھوا نا پن آن مونی بس داکان گڈ ادارہ تلار ارا سال اسکان رومن آت چارپنه اسکان شینک کریکہ۔ براہوئی لینگوئج بورڈ ثنا دا کوشست اک زبان کن اسه سرجمو کوشست اسر۔ ولے پدا دا عمل نا سلنگ اینو اسکان تینا سوچ ثنا ولد کن اروکیں براہوئی لکھوڑ نا پڑا ایم فل نا دا پٹ و پولی جاچنگ نا اسل نہاد اندادے کہ براہوئی لکھوڑ نا زیہا مروکا کاریمک او دا وغد اسکان براہوئی اخس لکھوڑ تیٹی نوشتہ کرسا بسوڑے۔ او براہوئی زبان ہرا خت آئی زیادہ شونداری نا پارہ غان گام خللکنے۔

حوالہ غاک

- ۱۔ براہوئی ، عبد الرحمن (۲۰۲۰) براہوئی اکیڈمی (رجسٹرڈ) پاکستان ، ص ۵۸
- ۲۔ صدیقی، محمد اسحق (۲۰۱۸) فن تحریر کی تاریخ ادارہ Book Time، ص ۲۶
- ۳۔ النساء ، انجم صائمہ (۲۰۲۲)، اردو حروف تہجی کی کہانی، ص ۴۴
- ۴۔ صدیقی، محمد اسحق (۲۰۱۸) فن تحریر کی تاریخ ادارہ Book Time، ص ۱۱۴
- ۵۔ کردستانی، محمد مردوخ (۹-۱۱-۱۵) ”تاریخ مردوخ“، جلد اول، چاپ دوم، نا شر کتابفروشی غریقی سنندج، ص ۱۰۴
- ۶۔ براہوئی ، عبد الرحمن (۲۰۲۰) براہوئی اکیڈمی (رجسٹرڈ) پاکستان ، ص ۵۲
- ۷۔ نصیر، میر گل خان (۱۹۹۹) ”کوچ و بلوچ“، منصور بخاری نے سلیز اینڈ سروسز کوئٹہ سے شائع کی، ص ۵۸
- ۸۔ کہزاد، احمد علی (۱۳۳۹) ، ”دا فغانستان پخوانی تاریخ“ پہ انجمن تاریخ افغانستان، ص ۲۰۸
- ۹۔ نصیر، میر گل خان (۱۹۹۹) ”کوچ و بلوچ“، منصور بخاری نے سلیز اینڈ سروسز کوئٹہ سے شائع کی، ص ۵۹
- ۱۰۔ کہزاد، احمد علی (۱۳۳۹) ، ”دا فغانستان پخوانی تاریخ“ پہ انجمن تاریخ افغانستان، ص ۲۰۴
- ۱۱۔ صابر رزاق (۱۹۹۸) ”براہوئی لکھوڑ“، براہوئی ادبی سوسائٹی کوئٹہ ، ص ۳۱

- ۱۲۔ براہوئی، عبد الرحمن (۲۰۲۰) براہوئی اکیڈمی (رجسٹرڈ) پاکستان،
ص ۴۶
۱۳۔ ایضاً